

DOI: 10.33398/2224-0926-2021-1-39-68-74

УДК 783.65

Юрій Медведик

ORCID ID: 0000-0001-5978-096X

ВСТУП ДО СТУДІЙ НАД УКРАЇНСЬКОЮ ДУХОВНОЮ ПІСНЕЮ

Українська духовна пісня є основною темою досліджень автора цієї статті. Завдання, підняті в статті охоплюють історичний, теоретичний, джерелознавчий, термінологічний та музикознавчий аспекти цього питання, що власне є підсумком попередніх спостережень. Важливим є оновлювати ці дослідження і розкрити шлях для наступних розвідок. Автор звертається і до історико-літературних студій над текстами духовних пісень, зокрема М. Грушевського, І. Франка. Аналізує і стан сучасних наукових пошуків, серед яких запропоновані концепції потребують доопрацювання і продовження. Важливим дискурсом є умови створення духовної пісні: в добу Бароко на українських землях була розмаїтість духовних течій: католицька, православна, протестантська. Виникнувши в процесі спілкування з європейською культурою, саме в нашому оточенні, ця творчість об'єднувала різні конфесії на музично-мистецькому рівні. Багато текстів перекладалися церковно-слов'янською мовою української редакції та давньоукраїнською, а то й служили натхненням для створення їх переспівів.

Окреслюються територіально регіони, де збережені рукописи та друковані джерела русько-українських текстів. Підіймається питання термінологічного визначення образних джерел. “Духовна пісня”, “духовний кант” вважаються автором найбільш відповідними, оскільки “псалма” та “духовна поезія”, “паралітургійна пісня”, “позацерковна пісня”, “псалма” чи “псалма” не цілком відображають смислове та виконавське наповнення текстів цього виду творчості. Метою дослідження є представити українську духовну пісню інтердисциплінарно: поєднанні музикознавчого та історико-культурологічного бачення. Основою таких спостережень повинно бути джерелознавчо-текстологічний аналіз музично-поетичних текстів. Співпраця мовознавців та музикознавців у цій царині повинна їх об'єднувати та доповнювати.

Ключові слова: духовна пісня, давньоукраїнські тексти, історико-культурний контекст

Часові рамки студій над українською духовною піснею охоплюють період від пізнього Середньовіччя до перетину XIX–XX століть. Власне на межі цих століть і були сформульовані основні дослідницькі завдання над цим багатовіковим пластом культури, методологічні засади наукового опрацювання якого в українському літературознавстві заклали Михайло Грушевський¹ та Іван Франко², а згодом розвинули й інші науковці – Володимир Гнатюк³, Михайло Возняк⁴ та Юліан Яворський⁵.

¹ Грушевський М. Усна творчість пізніх княжих і переходових віків. *Історія української літератури*. Т. 4. Кн. 2. Київ: Либідь, 1994. 320 с.

² Франко І. Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході. Вступ до студій над «Богослужником». Львів: ЗНТШ, 1913. Т. СХІІІ. С. 5–22; перевидання: Франко І. Збір. тв. у 50 т. Київ: Наукова думка, 1983. Т. 39. С. 126–143.

³ Гнатюк В. Причини до літератури нашого віршотворства. ЗНТШ. Львів, 1898. Т. 21. С. 5–12.

⁴ Возняк М. З поля української духовної вірші. Жовква: Накладом в-ва ЧСВВ, 1925. 58 с.

⁵ Яворський Ю. Материали для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси. Praga, 1934. 344 с.

Не можна забувати і про великий внесок у дослідницький дискурс російсько-українського славіста Володимира Перетця⁶.

Українська духовна пісня і сьогодні заслуговує на продовження всебічних наукових студій, незважаючи на те, що дослідники її вивчають вже понад сотню літ, щоправда з вимушеними тривалими перервами, спричиненими ідеологічними перепонами радянської доби. Сформовані сучасні критерії інтердисциплінарних досліджень спонукають науковців вивчати духовну пісню крізь призму різних наукових підходів, серед яких найбільш розробленими є *історико-літературознавчий* напрям, започаткований у 80–90-х роках XIX ст. М. Грушевським та Ів. Франком та *музикознавчий* – піонерами якого в 20–30-ті роки XX ст. були Микола Грінченко на Наддніпрянщині та Борис Кудрик у Галичині⁷.

Згідно концепції М. Грушевського, одного з перших солідних дослідників духовної пісні, можемо виводити її з кінця XV століття крізь призму різних жанрових модифікацій (покаянний стих, кант/пісня, лірницько-кобзарська псалма, василіянська пісня). Процес зародження та розвитку духовної пісні в українській культурі хоча й був тяглим (зрештою, залишається і по нині), але нерівномірним у контексті творчої продуктивності її авторів. Без сумніву, найбільш потужний етап її розвитку припав на добу Бароко. Проте і далі крізь десятиліття епохи Романтизму духовна пісня залишалася важливою складовою національної релігійно-музичної культури українців, а на межі XIX–XX століть отримала новий доволі потужний імпульс завдяки творчості греко-католицьких отців-василіян, плідна праця яких тривала щонайменше до кінця 30-х років XX ст.

Основна увага дослідників зосереджена довкола барокового етапу розвитку української духовнопісенної творчості, чий якісний жанрово-стильовий зміни пов'язують із потужними впливами ренесансно-барокової європейської католицької та протестантської духовної пісні на межі XVI–XVII століть. Численні європейські музично-поетичні духовнопісенні тексти стали основою для промоції та перекладів їх на церковно-слов'янську мову української редакції, давньоукраїнську мову, згодом книжну.

Однак, не тільки європейські джерела спричинилися до того, щоб цей жанр поступово отримував поширення в українській релігійно-мистецькій культурі.

---

⁶ Перетц В. Очерки старинной малорусской поэзии. СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1903. 39 с.

⁷ Детальний аналіз інтердисциплінарної дослідницької думки про духовну пісню див.: Ю. Медведик. Стан і перспективи дослідження духовної пісні. *Ю. Медведик. Українська духовна пісня XVII–XVIII ст.* Львів: УКУ, 2006. С. 13–74; його ж. Еволюція німецьких славістичних студій над українською духовною піснею XVII–XVIII ст. *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. 2010, № 3 (8). С. 106–120; Українська та східнослов'янська барокова духовна пісня у дослідженнях сучасних західноєвропейських славістів. *Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Серія «Мистецтвознавство»*. Івано-Франківськ, 2011. Вип. 21–22. С. 125–129; Напрямки та пріоритети вивчення української духовної пісні львівськими дослідниками упродовж останньої чверті XIX – першої третини XX ст. *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство*. Львів, 2012. Вип. 11. С. 13–30; Інтердисциплінарні студії над давньою українською духовною піснею. *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство*. Львів, 2013. Вип. 12. С. 60–76.

Справа в тому, що європейські тексти потрапили до нашої культури на почасті підготовлений ґрунт позацерковної піснетворчості, адже ще наприкінці XV ст. виник жанр покаяння пісні, тобто, так званих духовних стихів релігійно-моралізаторської покаяння тематики, які фактично були еквівалентом європейських пісень/гимнів цього часу. Згодом, ближче до середини XVII ст. духовні стихи під західними впливами трансформувалися в покаяння пісні, що стали одним із різновидів жанру українських барокових духовних пісень поряд із господськими, богородичними і на честь святих.

Важливим джерелом творення українських музично-поетичних духовнопіснених текстів доби Бароко стала багатовікова греко-візантійська сакральна гімнографія, різноконфесійна канонічна та апокрифічна християнська література, агіографічна спадщина тощо. Часто мелос духовних пісень збагачувався впливами національного музичного фольклору, який, на жаль, чи не найскладніше джерелознавчо-текстологічно досліджувати через вкрай малу кількість збережених світських нотографічних джерел XVI–XVIII століть.

Хронологічні рамки активного побутування духовних пісень охоплюють період від кінця XV до початку XX століття – від зародження русько-української духовнопісенної творчості в пізньоренесансно-ранньобарокову добу і аж до завершення епохи Романтизму, яскраво репрезентованої в псалмовій культурі лірників та кобзарів, а також у піснетворчості галицьких отців-василіан кінця XIX – початку XX століття.

Територіальний обсяг рукописних/друкованих текстових джерел репрезентує русько-українську духовнопісенну культуру згідно її розвитку в таких землях/регіонах:

- Галичина, Волинь, Закарпаття, Лемківщина (найбільш повно);
- Полісся, Поділля, Наддніпрянщина (нерівномірно по століттях і щодо територіального походження рукописних/друкованих текстів);
- Слобожанщина (фрагментарно).
- Холмщина, Підляшшя (фрагментарно).
- культурно-національні анклавні русько-українського етносу в Східній Словаччині (Пряшівщина, Земплінщина), Північно-Східній Румунії (Мараморощина), Північно-Східній Угорщині (Марія-Повч), Сербії (Бачка, Руський Керестур), Хорватія (Славонія).
- Московія/Росія (численні рукописні співаники останньої третини XVII–XVIII ст.; більшість цих співаників укладено завдяки використанню великої кількості українських музично-поетичних текстів XVII – поч. XVIII ст.).

Музично-поетичні духовнопісенні тексти збережені в рукописних співаниках та рукописних книгах XVI–XIX ст. Переважну більшість з них (майже 300) опрацьовано безпосередньо (*de visu*) у фондах бібліотек, архівів, музеїв України, Росії, Польщі, Словаччини, Чехії, зокрема в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Інституті рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, відділі рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М. Рильського НАН України, відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, Центральному державному історичному архіві у Львові, Національному музею митрополита Андрія Шептицького

у Львові, відділі рукописів та стародруків Харківської наукової бібліотеки ім. В. Короленка НАН України, науковій бібліотеці Ужгородського національного університету, відділі рукописів Ужгородського краєзнавчого музею, відділі рукописів та стародруків краєзнавчого музею «Дрогобиччина» (Дрогобич), відділі рукописів Російської Державної Бібліотеки, Російського державного архіву давніх актів (Москва), відділі рукописів наукової бібліотеки Московського державного університету ім. М. Ломоносова, відділі рукописів Російської Національної Бібліотеки, відділі рукописів Бібліотеки Російської Академії Наук, Російському державному історичному архіві (Санкт-Петербург), науковій бібліотеці Санкт-Петербурзької консерваторії ім. М. Римського-Корсакова, відділі рукописів Бібліотеки Народової (Варшава), науковій бібліотеці Ягеллонського університету (Краків), Музеї народо-вому (Краків), відділ рукописів бібліотеки ім. Оссолінських Польської Академії Наук (Вроцлав, Польща), науковій бібліотека Католицького університету (Люблін, Польща), Бібліотеці митрополичої духовної семінарії (Люблін), архівних інститу-ціях Словаччини, Чехії та Німеччини.

Чималу групу рукописних співаників (майже 70) опрацьовано за науковою літературою, публікаціями, археографічними описами. Низку писемних пам'яток вдалося дослідити завдяки мікрофільмам та електронним носіям, які зібрані в базах даних закордонних інституцій: Патристична комісія Інституту славістики Рейн-ського університету ім. Фрідріха-Вільгейма (Бонн, Німеччина), Інститут славістики Баварського університету ім. Юліуса-Максиміліана (Вюрцбург, Німеччина), Інсти-тут церкви (Вюрцбург), Інститут музикології Варшавського університету, відділ мікрофільмів Бібліотеки Народової (Варшава), Інститут славістики Словацької ака-демії наук (Братислава), Католицький інститут Трнавського Університету (Кошіце, Словаччина).

Окрему групу джерел складають близько двох десятків збережених рідкісних стародруків 1672–1806 рр., які опрацьовано в бібліотечних фондах архівних інсти-туцій України та зарубіжжя. Джерельну базу досліджень поглиблюють також окре-мі публікації текстів духовних пісень, виявлені в рукописних співаниках кінця XVII–XVIII ст. Ольгою Гнатюк, Ольгою Дольською, Дітером Штерном, Петером Женьюхом, Ахімом Рабусем, Оксаною Шкурган, Александром Номанном ін.

До сьогодні ще немає однастайності науковців в уніфікації термінологічних визначень щодо цих музично-поетичних текстів: «духовна пісня», «псальма», «духовний кант», «духовний вірш», «книжна пісня». Про це автору цього тексту вже доводилося писати в попередніх монографіях та численних статтях. Зокрема, аргументувати те, як доречно на підставі джерельних матеріалів, використовувати терміни «духовний стих», «духовна пісня», «духовний кант», «псальма»⁸. Втім, і сьогодні ще спостерігається термінологічна плутанина. Щоправда, це стосується праць тих дослідників, які є дилетантами-аматорами, їх знання про духовну пісню обмежуються побіжним ознайомленням з історіографією періоду кінці XIX – початку XX ст., у кращому разі щось некритично опрацьовали з сучасної історіографії тощо. Тому і надалі пропоную диференційовано послуговуватися тими термінами,

---

⁸ Медведик Ю. Українська духовна пісня XVII–XVIII ст. С. 7–9.

які повністю відповідають як історико-культурним реаліям, так і кодифікації в рукописних співаниках та стародруках. Отже, найбільш використовуваним терміном є «духовна пісня» (Іван Франко, Володимир Перетц, Михайло Возняк, Володимир Гнатюк, Олександра Гнатюк, Юрій Медведик, Ольга Зосім, Петер Женьох, Дітер Штерн, Ахім Рабус, Александр Нойманн та ін.), «духовний кант» (Ніна Герасимова-Персидська, Лідія Корній та ін.).

Чимало уваги приділили у своїх монографіях питанням термінологічного апарату сучасні відомі дослідники – славіст-філолог П. Женьох⁹ та музикознавиця О. Зосім¹⁰. Зокрема, заслуговують на увагу їх роздуми про визначення «паралітургійна пісня», «позацерковна пісня», які слід застосовувати до окремих груп текстів духовних пісень, що використовували і використовують у літургійній практиці. В українській духовнопісенній культурі таку практику запроваджено від середини XVIII ст. греко-католиками. Про це свідчать рубрикації рукописних співаників та василіянських стародруків зазначеного століття.

Полемічну статтю про застосування термінів щодо духовної поезії не так давно написав чернівецький мовознавець Ігор Грималовський, запропонувавши визначення «духовна поезія» як «сукупність поетично-пісенних текстів, в яких за посередництвом різних мовно-стилістичних засобів, що створюють урочисто-піднесений чи довірливий колорит, возвеличено Бога, Божу Матір, святих, а також висловлено різні прохання до них або зображено внутрішній світ людини у світлі релігійних догм»¹¹. «Духовна поезія» визначення звичайно не нове, але воно не відображає іншої складової – музичної. Зрештою, маємо цілий корпус духовної поезії, приміром, барокового часу, яка ніколи не співалася, оскільки автори творили поезію, а не пісню.

Часом і нині використовують термін «псальма», який одним із перших ввів до наукового обігу Михайло Грушевський, вперше досліджуючи унікальний рукописний Зарваницький духовно-світський співаник початку XVIII ст. (Тернопільщина). В інших рукописних співаниках теж нерідко зустрічаємо перед поетичними текстами визначення «псалма». Часто пишуть «псальма», як, до речі, й М. Грушевський, що зовсім не відповідає позначенням у рукописах текстів перед поезіями: м'який знак відсутній. Натомість у лірницькій практиці використовувався термін «псальма». Словом, плутанини в термінологічному апараті на позначення цих текстів достатньо, і вирішення цього дискусійного питання потребує ґрунтовних інтердисциплінарних досліджень. Для автора цієї статті визначальним є те, як позначали ці тексти в *переважній* більшості рукописних співаників та у *всіх без винятку* стародруках: «пісня».

⁹ Žeňuch P. Medzi Východom a Západom: Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na Východnom Slovensku. Bratislava : Veda, 2002. S. 8–12.

¹⁰ Зосім О. Східнослов'янська духовна пісня: Сакральний вимір : монографія. Київ: НАКККиМ, 2017. С. 11–21.

¹¹ Грималовський І. Духовна поезія з погляду лінгвістики (на матеріалі української духовної поезії XVIII – початку XIX століть). *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*. Чернівці, 2010. Вип. 509–511. С. 159–166.

Головний напрямок досліджень зосереджується довкола інтердисциплінарних питань історико-культурологічного змісту, які розглядаються на основі джерелознавчо-текстологічного аналізу поетичних текстів українських духовних пісень. Тому аспекти музикознавчого спрямування в ній майже не розглядаються, за винятком контекстуальної необхідності.

Висновки та припущення, зроблені попередніми авторами, як і нами, ґрунтуються на основі детального опрацювання багаточисленних рукописних та друкованих текстових пам'яток минулих століть. І ця вельми трудомістка, часто «невидима» джерельна і текстологічна праця переконує, що українська духовна пісня є важливим релігійно-мистецьким набутком не тільки доби Бароко, але й усієї української музичної культури. Десятки пісенних текстів збереглися у співацькому репертуарі й по сьогодні. Духовна пісня на межі XVI–XVII ст. стала надійним мостом поєднання української музичної культури з її візантійським мистецьким корінням та тогочасною католицькою і протестантською європейською культурою, плідно увібравши в себе ці обидві могутні складові.

Ju. Medvedyk. Introduction To Studies On Ukrainian Spiritual Song.

Ukrainian spiritual song is the main topic of research of the author of this article. The tasks raised in the article cover the historical, theoretical, source, terminological and musicological aspects of this issue, which is actually the result of previous observations. It is important to update these studies and pave the way for further exploration. The author also refers to historical and literary studies on the lyrics of spiritual songs, in particular M. Hrushevsky, I. Franko. Analyzes the state of modern scientific research, among which the proposed concepts need to be refined and continued. An important discourse is the conditions for the creation of a spiritual song: in the Baroque era in the Ukrainian lands there was a variety of spiritual currents: Catholic, Orthodox, Protestant. Originating in the process of communicating with European culture, it is in our environment that this art united different denominations at the musical and artistic level. Many texts were translated into the Church Slavonic language of the Ukrainian edition and Old Ukrainian, and even served as inspiration for the creation of new chants.

Territorially, the regions where manuscripts and printed sources of Ruthenian-Ukrainian texts are preserved are outlined. The question of terminological definition of selected sources is raised. "Spiritual song", "spiritual chant" are considered by the author to be the most appropriate, because "psalm" and "spiritual poetry", "paraliturgical song", "extra-church song", "psalm" or "psalm" do not fully reflect the semantic and performance content of the texts of this work. The aim of the research is to present Ukrainian spiritual song in interdisciplinarity: a combination of musicological and historical-cultural vision. The basis of such observations should be source-textual analysis of musical and poetic texts. The collaboration of linguists and musicologists in this field should unite and complement each other.

Key words: *spiritual song, ancient Ukrainian texts, historical and cultural context.*

Література

1. Žeňuch P. Medzi Východom a Západom: Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na Východnom Slovensku. Bratislava : Veda, 2002.
2. Возняк М. З поля української духовної вірші. Жовква : ЧСВВ, 1925.
3. Гнатюк В. Причинок до літератури нашого віршотворства. ЗНТШ. Львів, 1898. Т. 21. С. 5–12.

4. Грималовський І. Духовна поезія з погляду лінгвістики (на матеріалі української духовної поезії XVIII – початку XIX століть). *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*. Чернівці, 2010. Вип. 509–511. С. 159–166.
5. Грушевський М. Усна творчість пізніх княжих і переходових віків. *Історія української літератури*. Т. 4. Кн. 2. Київ, 1994.
6. Зосім О. Східнослов'янська духовна пісня: Сакральний вимір : монографія. Київ, 2017.
7. Медведик Ю. Еволюція німецьких славістичних студій над українською духовною піснею XVII–XVIII ст. *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. 2010, № 3 (8). С. 106–120.
8. Медведик Ю. Інтердисциплінарні студії над давньою українською духовною піснею. *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство*. Львів, 2013. Вип. 12. С. 60–76.
9. Медведик Ю. Українська духовна пісня XVII–XVIII ст. Львів, 2006.
10. Медведик Ю. Українська та східнослов'янська барокова духовна пісня в дослідженнях сучасних західноєвропейських славістів. *Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Серія «Мистецтвознавство»*. Івано-Франківськ, 2011. Вип. 21–22. С. 125–129.
11. Перетц В. Очерки старинной малорусской поэзии. СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1903.
12. Франко І. Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході. Вступ до студій над «Богогласником». *Франко І. Зібрання творів*. Київ: Наукова думка, 1983. Т. 39. С. 126–143.
13. Яворский Ю. Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси. Praga, 1934.

References

1. Žeňuch P. (2002). *Medzi Východom a Západom: Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na Východnom Slovensku*. Bratislava, Veda.
2. Vozniak M. (1925). *From the field of Ukrainian spiritual poetry*. Zhovkva, ChSVV.
3. Ghnatjuk V. (1898). *The reason for the literature of our poetry*. ZNTSh, 21, 5–12. Lviv.
4. Ghymalovskij I. (2010). Spiritual poetry from the point of view of linguistics (on the material of Ukrainian spiritual poetry of the XVIII–early XIX centuries). *Naukovyj visnyk Chernivckogho universytetu. Sloviansjka filologhiia*, 509–511, 159–166. Chernivci.
5. Ghrushevsjkij M. (1994). *Oral works of the late princely and transitional centuries, History of Ukrainian literature*. (Vol. 4/2). Kyiv.
6. Zosim O. (2017). *East Slavic spiritual song: Sacred dimension*. Kyiv.
7. Medvedyk Yu. (2010). The evolution of German Slavic studies on the Ukrainian spiritual song of the 17th–18th centuries. *Chasopys Nacionaljnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho*, 3 (8), 106–120.
8. Medvedyk Yu. (2013). Interdisciplinary studies on ancient Ukrainian spiritual song. *Visnyk Ljvivskogho universytetu. Seriiia mystectvoznnavstvo*, 12, 60–76.
9. Medvedyk Yu. (2006). *Ukrainian spiritual song 17th–18th century*. Lviv.
10. Medvedyk Yu. (2011). Ukrainian and East Slavic Baroque Spiritual Song in the Studies of Modern Western European Slavists. *Visnyk Prykarpatsjkogho nacionaljnogho universytetu im. V. Stefanyka. Seriiia «Mystectvoznnavstvo»*, 21–22, 125–129.
11. Peret V. (1903). *Essays on Old Little Russian Poetry*. Sankt-Peterburgh.
12. Franko I. (1983). Spiritual and ecclesiastical poetry in the East and in the West. Introduction to the studies on “Bogoglasnyk”. In: I. Franko. *Collection of works* (Vol. 39, pp. 126–143). Kyiv.
13. Yavorskiy Yu. (1934). *Materials for the history of ancient song literature in Subcarpathian Rus*. Praga.

